

ד"ר יאיר הלוי

צירוף חצאי שיעור במלאכת שבת בבלי

ובירושלמי (עיון בסוגיות הבבלי והירושלמי)

ראשי פרקים:

- א. סוגיית הבבלי בשבת (קה, א) הכותב שתי אותיות בשתי העלמות
- ב. סוגיית הירושלמי בשבת (פ"ב, ה"ו) צרוף של זדון עם שגגה
- ג. גירסת והסבר השיירי קרבן והרידב"ז בקושית הירושלמי
- ד. הסבר הפני משה על פי גרסת הירושלמי במקורה
- ה. סוגיית הבבלי בשבת (קב, א) – תחלתן וסופן בשגגה
- ו. פסיקת הרמב"ם בצירוף זריקה והעברה
- ז. פתרון האיבעיא בירושלמי לדעת הבבלי והרמב"ם
- ח. הארות ומוספים

סוגיית הבבלי בשבת (קה, א) - הכותב שתי אותיות בשתי העלמות

במשנה האחרונה בסוף פרק הכותב במסכת שבת (קה, א) נאמר: "הכותב שתי אותיות בשתי העלמות אחת שחרית ואחת בין הערביים - רבן גמליאל מחייב וחכמים פוטרין".

מבארת הגמרא (שם): "במאי קמיפלגי? ר"ג סבר אין ידיעה לחצי שיעור, ורבנן סברי יש ידיעה לחצי שיעור".

רש"י פירש: "אחת שחרית ואחת בין הערביים - כיון דהוה ליה שהות בינתים כדי לידע הוה ליה כשתי העלמות; [ולרבנן] יש ידיעה לחצי שיעור - לחלק כדי שלא יצטרף עמו החצי האחר".

התוס' מבארים (שם) בד"ה "רבן גמליאל סבר אין ידיעה לחצי שיעור - נראה דטעם דר"ג משום דכתיב 'או הודע אליו חטאתו' - ידיעת (שיעור של) חטאת הוא דשמה ידיעה (המחלקת), אבל ידיעה דלאו (של שיעור) חטאת לאו שמה ידיעה (לחלק - בכדי שלא יצטרפו שתי האותיות)".

והתוס' בד"ה "ורבנן סברי יש ידיעה לחצי שיעור - מביאים את פירוש הקונטרס (=רש"י) בסברת רבנן (-שהות מחלקת) וחולקים עליו באומרם: "ואין נראה, חדא דהוה ליה לפרש שיעור שהות, ועוד דאמר (רב אמר) לעיל (קד, ב) כתב אות אחת בציפורי ואת אחת בטבריא חייב אע"ג דמסתמא (במשך זמן הליכתו) יש שהות כדי לידע! [ולכן] נראה דמיירי שידע בינתיים (והידיעה בפועל מחלקת לרבנן - ועל כן פטור לשיטתם), ואחת שחרית ואחת ערבית נקט לרבותא דאף על גב דיש עם הידיעה הפסק ושהות גדול בינתיים מחייב ר"ג".

רבנו חננאל (שם) מציין [ע"פ הסוגיא בשבת עא, א ובכריתות יב, ב] שהוא הדין באכילת שני חצאי זית של איסור עם ידיעה בינתיים וז"ל: "יש מי שאוכל חצי זית חלב בשגגה ונודע לו וחזר ונעלם ממנו ואכל חצי זית (חלב) אחת [-אחר] רבן גמליאל אומר אין ידיעה לחצי שיעור (לחלק) וכאילו השיעור (הזית חלב) כולו בשגגה אכלו (ולכן) חייב, וחכמים פוטרין (לשיט' - דיש ידיעה לחצי שיעור לחלק)". ונראה לומר שר"ח הבין כפירוש התוס' בסוגיא שידע בינתיים בפועל והידיעה מחלקת, ובעקבותיהם פירש ופסק הרמב"ם כחכמים (בקרבנות, הלכות שגגות, פ"ו, ה"ח) וז"ל: "אכל חצי זית ונודע לו, וחזר ושכח ואכל חצי זית אחר בהעלם שני פטור, שהרי נודע לו בינתיים ויש ידיעה לחצי שיעור...".

סוגיית הירושלמי בשבת (פ"ב, ה"ו) - צירוף של זדון עם שגגה

הירושלמי בסוגיא פותח בקושיא: "וקשיא על דרבן גמליאל-אילו קצר כגרוגרת בשחרית וכגרוגרת בין הערבים בהעלם אחד שמא אינו חייבו כשם שאין העלמות חולקות כך לא יצרפו!" [הקושיא מובאת כגירסת הירושלמי במקורה על הדף, אולם נחלקו מפרשי הירושלמי הן בגירסה והן בפירוש הקושיא על ר"ג, כפי שנראה בהמשך].

תירוץ הקושיא בירושלמי: "ר' מנא אמר לה סתם, רבי אבון בשם רבי יוחנן: טעמא דרבן גמליאל - תמן (במשנתנו, בשתי אותיות) אין ידיעה לחצי מלאכה".

ומסיים הירושלמי בחקירה: "ודכוותה אין זדון לחצי זית! אכל חצי זית בזדון וחצי זית בשגגה, מהו שיצטרפו?"

פרשן הירושלמי קרבן העדה, כבר בביאור המשנה בד"ה "אחת שחרית ואחת בין הערבים" מביא שני פירושים, לשון (פירוש) ראשון כרש"י "כיון דהוה ליה שהות בינתיים כדי לידע הוה ליה כשתי העלמות"; ולשון (פירוש) אחר (שני) כתוס': "דאיירי כשידע בינתיים, ואחת שחרית ואחת בין הערביים נקט לרבנותא דאע"ג דיש עם הידיעה הפסק ושהות גדול בינתיים מחייב ר"ג". וכפירוש שני זה ביארו הפרשנים: פני משה, תולדות יצחק ופני מאיר.

גם הרמב"ם (שהזכרנו, בהלי שגגות פ"ו, ה"ח) הבין כתוס', וז"ל: "...וכן את כתב אות אחת בשגגה ונודע לו וחזר ושכח וכתב אות שניה סמוכה לה בהעלם שני פטור מקרבן חטאת, וכן כל כיוצא בזה...". ופסק הרמב"ם כדעת חכמים (כסף משנה).

הסבר סוגיית הירושלמי על פי קרבן העדה כך: "וקשיא על דרבן גמליאל - אילו קצר כגורגרת בשחרית וכגורגרת בין הערבים בהעלם אחד שמא אינו חייבו" ודאי אינו חייב אלא אחת! (וכן גרס ופירש הפני מאיר).

ומעתה כשם שאין העלמות שבין שחרית לבין הערביים מחלקות לחייבו שתיים (שתי חטאות) כך לא יצרפו - אף אם לא היה ידיעה בינתיים - שכל שאינו חולק מצטרף.

בפרשנות זו סבר קה"ע כרש"י שלא היתה לו ידיעה בפועל בין שחרית לערבית, אולם משך השהות (הרבה) שבין שחרית לערבית - יש בה כדי לידע בינתיים - מחשיבה את פעולותיו לכשתי העלמות.

עקב הנחת הירושלמי [בקושינו (הנחה דחוקה במקצת)] שכשם שאין העלמות חולקות כך לא יצרפו - קשיא על ר"ג מדוע מחייב (חטאת) בכותב שתי אותיות בשתי העלמות!

ומתרץ הירושלמי (בשם האמוראים): "טעמא דרבן גמליאל תמן אין ידיעה לחצי מלאכה", ומבאר קה"ע: ואף אם היתה לו ידיעה לא מיקרי ידיעה כיון דלא חייב עליה, משא"כ בקצר וחזר וקצר כשיעור - אילו היתה לו ידיעה [בינתיים] היה חייב קרבן (שגגה) על הראשון [בפני עצמו, וכן על השני בפני עצמו; ואולם] כיון דהוה (שניהם) בהעלם אחד-אינו חייב אלא אחת.

ומסיים קה"ע הסברו בירושלמי: ופריך ודכוותה אין זדון לחצי זית - דהא לא מחייב עליה, וא"כ מבעיא לן אם אכל חצי זית בזדון וחצי זית בשגגה - לא יהא אלא שהיה לו ידיעה על חצי זית הראשון קודם שאכל השני - מצטרפין (לשיעור) לחייבו

לדעת ר"ג, והוא הדין הכא נמי ולא איפשטא! או לא יצטרפו [באשר מזיד אינו מצטרף לשוגג להשלים לשיעור]!

ג. גירסת והסבר השיירי קרבן והרידב"ז בקושית הירושלמי

על הסברו שלו בקרבן העדה בא הרה"ג דוד פרנקל זצ"ל בתוספותיו שיירי קרבן וכותב: "כמו שפרשתי בקונטרס (קה"ע) הסכימו עמי כמה חכמים, אך עדיין הדבר דחוק, לכן נראה לי דהכי גרסינן - 'אילו קצר כגרוגרת בשחרית (בהעלם = שוגג) וכגרוגרת בין הערבים [בהעלם אחר=] בשתי העלמות שמא אינו חייב (שתים)? כשם שהעלמות חולקות כך לא יצרפו!! (ומתוך הירושלמי) רבי מנא אמר... והכי פירוש (הקושיא) לפי הלשון השני שפירשתי במתניתין - דאיירי כשהיה לו ידיעה (בפועל) בינתיים (כתוס', ר"ח ורמב"ם) - (ולכן) קשיא ליה (לירושלמי בשיטת ר"ג) אילו היה לו ידיעה בין שתי הקצירות מי לא מחייב שתיים שידיעות מחלקות?! ואם כן, איך יצרפו לאחר הידיעה (ומדוע מחייב ר"ג)?! ומתוך (הירושלמי בשם האמוראים) אין ידיעה לחצי שיעור (לחלק)!

[ומוסיף השיירי קרבן ראייה לגירסתו ולפירושו] וכעין קושיא זו יש לעיל בפרק כלל גדול דף כה. (בהוצאה דפוס זיטומיר ודף מג. בהוצאה דפוס ירושלים) "יולא כל שכן הוא - מה אם הזדון שאינו חולק אינו מצטרף - שגגה שהיא חולקת לא כל שכן שלא תצטרף" (ויעוין שם בפרשנים); [ומסיים הש"ק] "ולדעתך מכאן ראייה ברורה לפירוש השני שפירשתי במשנה והוא פירוש התוס'".

גם הרידב"ז גרס כש"ק עם הוספה שהדין עמו ומוכח הוא בלי ספק כלל ודו"ק. בעקבותיהם גרס וביאר כך גם התולדות יצחק, וציין (בגירסת המחבר) כי מוכחת גירסה זו. וכן גרס וביאר הלב ירושלים.

ד. הסבר הפני משה על פי גרסת הירושלמי במקורה

הפני משה בפירושו נקט בדרך ביניים, גירסתו בירושלמי כפי שהיא במקורה ועם זאת בביאורו מסביר הקושיא בדרך של דיוק כפירוש השיירי קרבן.

וזה לשון ביאורו בירושלמי: וקשיא על דרבן גמליאל אילו קצר כגרוגרת שחרית וכו' - כלומר, שהרי אילו עשה המלאכה כשיעור פעם אחת בשחרית וחזר ועשאה כשיעור בין הערבים והכל בהעלם אחת שמא אינו חייב הוא דהא מיהא אחת הוא דמיחייב, ואם כן דוק מינה, שאם עשאה לזו בהעלם אחד ולזו בהעלם אחר, ודאי מודה ר"ג דחייב שתיים דיש כאן כשיעור לכל העלם והעלם - והעלמות מחלקות הן.

ומעתה קשיא: כשם שאין העלמות חולקות כך לא יצרפו - כלומר כשם ששתי העלמות אין חולקות הן זו מזו - דחייב על העלם זה בפני עצמו ועל העלם זה בפני עצמו - וזחו דקאמר אין העלמות חולקות הן - ואם כן בדין הוא שגם כן לא יצרפו זה עם זה לכשיעור שהרי כל אחד ואחד (בחצי זית) בהעלם אחד הוא! ואמאי חייב כאן (באות + אות) בשתי העלמות (לדעת ר"ג)!

[ומתרץ הירושלמי] טעמא דר"ג תמן: כלומר במשנתנו, לפי שאין ידיעה לחצי מלאכה - דהואיל ואין כאן אלא חצי שיעור בכל העלם הוי כמו שלא נודע לו והכל כהעלם אחד הוא, והלכך ס"ל דמצטרפות.

ודכוותה אין זדון לחצי זית - בעיא היא אליבא דר"ג, דמי נימא ודכוותה שאין נקרא זדון לחצי זית דהואיל ואינו אלא חצי שיעור אפילו הוא במזיד לאו זדון מקרי, כמו דסבירא ליה שהידיעה לחצי שיעור לאו ידיעה היא. ומעתה מיבעיא לן אם אכל חצי זית בזדון וחצי זית בשגגה מהו שיצטרפו אליבא דר"ג לחיוב קרבן וכדאמרן, או דילמא אין ידיעה לחצי שיעור בדוקא הוא דקאמר - לעניין דלא מיחשב כשתי העלמות ומצטרפות, אבל חצי שיעור במזיד וחצי שיעור בשגגה אפילו לדידיה אין כאן צירוף לחיוב קרבן, ולא איפשיטא אליבא דר"ג.

ה. סוגיית הבבלי בשבת (קב, א) - תחילתן וסופן שגגה

המשנה בשבת (קב, א בס"פ הזורק) סוגיית: "זה הכלל כל חיבי חטאות אינן חייבין עד שתהא תחילתן וסופן שגגה. תחילתן שגגה וסופן זדון, (או) תחילתן זדון וסופן שגגה פטורין; עד שתהא תחילתן וסופן שגגה".

בגמרא (שם) נאמר: "איתמר (הזורק / המעביר) שתי אמות בשוגג, שתי אמות במזיד, שתי אמות בשוגג - רבה אמר פטור, רבא אמר חייב". [פרש"י: שתי אמות במזיד-שנוזכר לאחר שתי אמות ראשונות וחזר ושכח בבי' האחרונות].

מבארת הגמ': "רבה אמר פטור - אפילו לרבן גמליאל דאמר אין ידיעה לחצי שיעור (בפרק הבונה, קה, א) התם הוא דכי גמר שיעורא בשוגג קא גמר, אבל הכא דבמזיד לא! ובמאי? אי בזורק שוגג הוא, אלא **במעביר**".

פרש"י [בד"ה: 'התם (בכותב) דכי גמר שיעורא בשוגג גמר']: "הכותב ב' אותיות בב' העלמות דמחייב בה רבן גמליאל באות שניה נגמר השיעור ואף הוא בשוגג, אבל הכא בשתי אמצעיות שהן במזיד נגמר השיעור כדמפרש ואזיל לה במעביר - ושתי אמצעיות מזיד".

(וממשיך רש"י ומבאר בד"ה) אי בזורק שוגג הוא: "שהרי אין בידו לעכבה, וכיון שחזר ושכח (ב- 2 אחרונות, באמות: 5,6) חייב; דלא נגמרה מלאכה עד שעת הנחה שהיא לבסוף ובשוגג".

והתוס' במקום (בד"ה: 'ובמאי - אי בזורק שוגג הוא') מסביר: "אע"ג דכי גמר שיעוריה (באמות: 3,4) במזיד גמר, מ"מ כיון דבתחילת זריקה (באמות: 1,2) הוי שוגג, ואין יכול להחזירה, ובהנחה נמי (באמות: 5,6) שוגג הוא-חשיב כאילו מתחילה ועד סוף (כל ה- 6 אמות) הויא חדא שגגה".

מסיים רש"י הביאור (בשיטת רבה הפוטר אף לרבן גמליאל, בד"ה) "אלא במעביר" - וכיון **בידו לעמוד בסוף ב' האמות האמצעיות (3,4) - בהן העביר במזיד) אשתכח דגמר שיעורא (4 אמות) במזיד** (וע"כ פטור מקרבן שגגה - ואינו נחשב כמחלל שבת בשוגג - באשר אין כאן מלאכת שבת שנעשתה בשוגג בשיעור שלם).

ממשיכה הגמרא ומבארת: "רבא אמר חייב-ואפילו לרבנן דאמרי יש ידיעה לחצי שיעור (ולכן פטור בכותב), התם הוא דבידו, אבל הכא דאין בידו - לא (ולכן חייב)! ובמאי? אי במעביר הרי בידו, ואלא בזורק"

מפרש"י: "התם הוא דבידו - **שלא לחזור ולכתוב (האות) השניה** הלכך כי חזר ושכח הויא לה שגגה אחריתי ולא גמרה לקמייתא (ולכן פטרי רבנן בכותב). **אבל הכא אין בידו- להחזיר (החפץ) כשנוכח (באיסור שבת) כדמפרש ואזיל בזורק**, הלכך כולה **חדא שגגה היא**, ומר אמר חדא ומר אמר חדא, **ולא פליגי** (רבה ורבה)".

ו. פסיקת הרמב"ם בצירוף זריקה והעברה

הרמב"ם (הלכות שגגות פ"ו, ה"ח) פוסק להלכה את הסוגיא בס"פ הזורק וכדעתם של רבא ורבה יחדיו (דלא פליג) וז"ל: "... וכן אם הוציא שתי אמות בשוגג ושתי אמות במזיד ושתי אמות בשוגג - אם בזריקה חייב - לא מפני שאין ידיעה לחצי שיעור, אלא מפני שאין בידו להחזירה, לפיכך לא הועילה לו הידיעה שבינתיים. ואם בהעברה פטור שיש ידיעה לחצי שיעור כמו שביארנו".

על פי המבואר בסוגיא (שבת קב, א) פסק הרמב"ם שחייב בזריקה ופטור בהעברה מוסכם על דעת כולם: הן לרבה ולרבא והן לדעותיהם של התנאים: חכמים ורבן גמליאל.

על פי המבואר בסוגיית הגמרא (בשבת קב, א) ועל פי פסק זה של הרמב"ם המוסכם גם לדעת רבן גמליאל נראה לעני"ד לומר כי ניתן ליפשוט את איבעית הירושלמי בדעת ר"ג ולהראות כי לפי המדויק מהבבלי גם ר"ג יפטור (מקרבן חטאת) **באכל חצי זית (איסור) בזדון וחצי זית בשגגה** (או בסדר הפוך) **[שבידו שלא לחזור ולאכול (החצי זית) השני]**, וכן בכותב (בשבת) אות אחת בזדון ואות אחת בשגגה, וכמו במעביר (ברה"ר בשבת) שתי אמות בזדון ושתי אמות בשגגה (או בסדר הפוך); והוא הדין בכל שני חצאי שיעור דומיא דמעביר שבידו לעמוד (או להפסיק) בסוף חצי שיעור מה שאין כן (להבדיל) במלאכת זורק דלאו בידו להפסיקה.

שהרי במעביר 6 אמות: 2 בשוגג + 2 במזיד + 2 בשוגג שפטור גם לר"ג, נכללות העברות של 4 אמות בשני אופנים: 2 בשוגג + 2 במזיד וכן (או) 2 במזיד + 2 בשוגג, ופטור.

ז. פתרון האיבעיא בירושלמי לדעת הבבלי והרמב"ם

בסעי' ה' הובאה המשנה (בשבת קב, א): "זה הכלל כל חייבי חטאות אינן חייבין עד שתהא תחילתן וסופן שגגה..." , משנה ללא מחלוקת תנאים.

הרמב"ם פסק כמשנה זו (בהלכות שבת פ"א, ה"ט) וז"ל: "**כל העושה מלאכה בשבת מקצתה בשוגג ומקצתה בזדון** - בין שהזיד ולבסוף שגג, בין שגג ולבסוף

הזיד - פטור עד שיעשה שיעור המלאכה כולה מתחילה ועד סוף בזדון, ואחר כך יהא חייב כרת, ואם יהיה בעדים והתראה חייב סקילה; או שיעשה שיעור מלאכה כולה בשגגה מתחילה ועד סוף ואחר כך יהיה חייב חטאת קבועה".

על פי המתבאר (בפרקים: ה, ו) פסק הרמב"ם ע"פ המשנה והגמרא מוסכמים לדברי הכל לרבות ר"ג, ועל כן פטור בחצי שיעור בזדון וחצי שיעור בשגגה.

והשתא ניחא מדוע אין רבן גמליאל חולק ומחייב (לשיטתו) גם על משנת "זה הכלל... (שבת קב, א) כפי שהוא מחייב במשנת "הכותב ב' אותיות... (שבת קה). וכפי שהירושלמי מסתפק בקושייתו "אכל חצי זית בזדון וחצי זית בשגגה - מהו שיצטרפו (לחייב)?"

וזאת מכיוון שגם רבן גמליאל סובר ככלל שכל חיובי חטאות אינן חייבין עד שתהא תחילתן וסופן בשגגה, וכפי שהסביר ופשט רבה לפטור [במעביר חפץ במודעות משנתה לסירוגין: 2+2+2] גם לדעת רבן גמליאל.

ח. הארות ומוספים

ראיתי בדברי האחרונים שדנו בדברי הירושלמי, אליבא דרבן גמליאל ובאיבעיא, (כפי שהם מובאים בילקוט מפרשים הוצאת תבונה).

על הנחת הירושלמי ודכותה אין זדון לחצי זית [ולגרסת משבי"ח ירושלמי - אין ידיעה לחצי זית] שואל התוצאות חיים (סי' י אות ג): "ותמוה הדמיון חצי זית בזדון וחצי זית בשגגה שאין כאן שוגג אלא לחצי זית - להא דידיעה שבינתיים-שכל השיעור בשגגה וזה צ"ע". וכן הקשו בהערות וביאורים (סי"ק יג) בבאור "לב ירושלים": "עדין יש להבין מה ספק של הגמרא... כיון דאין כאן אכילת שיעור שלם בשוגג פשיטא דאין כאן חיוב קרבן?! "

וציינו לירושלמי תרומות (פ"ו ה"א) דפריך הגמרא לריש לקיש דסי"ל חצי שיעור מותר מן התורה - א"כ לא משכחת חיוב קרבן, דאינו שב מידיעתו על חצי שיעור הראשון כיון שמותר לאוכלו מן התורה?! ומשני הירושלמי שם - מודה ריש לקיש כשדעתו להשלים (לשיעור שלם) דחייב גם על חצי שיעור הראשון.

הסבר וישוב נוסף להבנת הירושלמי מובא בילקוט מפרשים בשם "אור הישר" בד"ה "טעמא דר"ג תמן אין ידיעה לחצי מלאכה" וז"ל: "אפשר להבליע בכוונתם מה שכתבו התוס' ס"פ הבונה (קה, א ד"ה ר"ג) דר"ג דריש מקרא 'או הודע עליו

חטאתו' ידיעת חטאת הוא דשמה ידיעה, אבל ידיעה דלאו חטאת לא שמה ידיעה. ומשום דבשבת מלאכת מחשבת (בשיעור שלם וחשוב) אסרה תורה, והוא לא חשיב חצי מלאכה לחטא ולהכי לא נחשבת לידיעה [אין כאן מודעות לזדון החטא ולכן אין כאן ידיעה שתחלק] וכיון דלא נקרא אצלו ידיעה הוה גביה חצי שיעור בזדון וחצי שיעור בשוגג כשתי העלמות (של חצאי שיעור בשוגג) ולהכי מחייב ר"ג; ומובן שעל פי הבנה זו בידיעה ומודעות של חצי שיעור יחייב ר"ג באיבעית הירושלמי - חצי זית בזדון וחצי זית בשגגה.